

NOTES

EL CISMA D'OCCIDENT: COMMEMORACIÓ DEL VI CENTENARI

La commemoració del sisè centenari del Cisma d'Occident a casa nostra, per part dels estudiosos —historiadors, sobretot, i també teòlegs— s'ha realitzat sota el patrocini científic de l'Institut d'Estudis Catalans i constitueix un fet cultural de gran categoria. No hauria de passar desapercebut.

En una època de canvi històric accelerat —els últims decennis del s. XIV i els primers del s. XV—, el Cisma d'Occident és un fet d' excepcional importància per a l'Església i per a Europa, en l'aspecte religiós, polític i cultural. A Catalunya i en tota la Corona d'Aragó cap altre esdeveniment internacional no ha tingut tanta repercussió en la seva història com el Cisma d'Occident. Especialment en la seva etapa final, quan la nostra terra esdevé l'escenari del Cisma i dels esforços i controvèrsies per resoldre'l, des que Benet XIII va haver d'abandonar Avinyó i es va establir, primer en diverses ciutats de Catalunya i d'Aragó, i finalment a Peníscola. Aquí el Cisma encara es va perllongar, durant dotze anys: quan ja tot Europa l'havia resolt en el Concili de Constança amb l'elecció de Martí V (1417), el grup de Peníscola, certament cada cop més afeblit, no restablia la comunió amb tota l'Església fins a l'agost de 1429.

Per altra banda, la documentació sobre el Cisma d'Occident s'ha guardat sobretot a Barcelona, molt més que no pas a Roma o a França. Els documents no són solament de tema polític, sinó del màxim interès eclesiològic (teològic i canònic). Entorn del papa Benet es recopila gran quantitat de literatura polèmica i d'argumentació, de documents comptables i de tractats teològics per a resoldre la divisió de l'Església. El mateix Benet XIII i els seus partidaris es veuen obligats a produir multitud d'escrits justificatius, molts més que en l'altre bàndol. Gràcies al fet circumstancial que el bisbe Francesc Climent, tresorer i home de confiança del papa Benet, va morir a Barcelona en 1429 i féu llegat dels seus llibres i papers a la catedral, l'Arxiu Capitular de Barcelona disposa avui del fons documen-

tal més important sobre el Cisma que prové d'aquest bisbe, actiu servidor de la causa avinyonesa des del començament del conflicte.

La comissió designada per l'Institut d'Estudis Catalans per a commemorar el sisè centenari del Cisma a les nostres terres, va voler que el treball s'orientés en quatre direccions: aplec de bibliografia; obertura de noves fonts; edició de textos i estudis monogràfics; i unes jornades d'estudi. El resultat és l'aplec de sis volums d'un nivell científic excepcional sobre el Cisma d'Occident a Catalunya i als Països Catalans que ara em dispo a comentar donant una visió de conjunt de la commemoració, alhora que descriu breument els principals estudis publicats en aquesta ocasió.

1. *Els cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. Repertori bibliogràfic*, Barcelona 1979.

La publicació d'aquest Repertori Bibliogràfic obeeix a l'orientació que de bell antuvi l'IEC va donar a la commemoració: «Fomentar sobretot aquelles aportacions que consistissin en bibliografia, obertura a noves fonts i edicions de textos».

És el primer que cal perquè la gent es pugui informar del que existeix. Poques vegades es commemora un centenari amb aquesta base tan rica d'informació bibliogràfica, i és d'agrair.

En la preparació del Repertori Bibliogràfic, hi han col·laborat J. F. Cabestany i Fort, M. Teresa Ferrer i Mallol, Josep M. Marquès, Josep Perarnau, Jaume Riera i Sans, Josep Trenchs i Josep Vives i Gatell (†). Aquest equip ha aplegat 516 títols de llibres i articles de revistes, escampats fins ara, seguint un esquema clar en quatre apartats:

I. Fonts i repertoris documentals (edicions de textos i recull de documents).

II. Estudis sobre el desenvolupament del Cisma (la neutralitat en temps del Cerimoniós; l'obediència avinyonesa en temps de Joan I i de Martí l'Humà; la incidència en el problema successori, i el capteniment de la nova dinastia dels Trastàmars).

III. Biografies de personatges relacionats amb el Cisma (Benet XIII, Climent VIII, N. Eimeric, F. Eiximenis, V. Ferrer, F. de Malla, etc.).

IV. Estudis sobre les repercussions del Cisma (repercussions en la cúria papal avinyonesa, en els ordes religiosos, en la religiositat i en la cultura).

2. *Documentació Barcelonina sobre el Cisma d'Occident. Catàleg de l'Exposició*, Barcelona 1979.

La commemoració, en 1979, va ser doble: una exposició (a Barcelona) i unes Jornades d'Estudi (Barcelona-Peníscola).

L'exposició va tenir lloc a la capella de Santa Àgata, que pertany a l'Ajuntament de Barcelona i és al costat mateix de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

No he de repetir la importància cabdal de la documentació barcelonina sobre el Cisma, única en el món. Oferir una mostra d'aquesta documentació tenia per objectiu donar la possibilitat de conèixer el que conserven els arxius de Barcelona sobre el Cisma d'Occident. El que hi havia en l'exposició era més limitat. El que conté el catàleg és molt més complet.

I. *Documents*. S'exposaven 150 documents dels arxius barcelonins: Arxiu de la Corona d'Aragó, de la Catedral, de l'Institut Municipal d'Història, del Diocesà, de l'Arxiu de Protocols Notarials, de l'Hospital de Santa Creu, etc.

II. *Llibres*. En la mostra hi havia només quinze llibres de l'època, entre els quals podem fer notar (per donar-ne una idea): *Narració de la fugida de Benet XIII del palau d'Avinyó, l'onze de març de 1403*, en català i llatí i que pertany a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona; el llibre de Vicent Ferrer: *De moderno Ecclesiae Schismate* (1380), on explica les raons de la seva decisió a favor del papa d'Avinyó, guardat també a l'Arxiu de la Catedral; un tractat de P. de Luna: *De Concilio generali*; la *Còpia de l'inventari dels llibres de Benet XIII al castell de Peníscola*, que es guarda a la Biblioteca de Catalunya, etc.

III. *Obres d'art*. Finalment s'hi exposaven obres d'art: dues pintures i un frontal, que pertanyen al Museu d'Art de Catalunya, i una escultura representant el Papa Benet XIII, que prové del Museu Marés.

3. *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. Ponències i comunicacions: Primera part, Barcelona 1986.

Unes Jornades d'Estudi sobre el Cisma d'Occident als nostres països, en l'escaiença del sisè centenari d'aquell esdeveniment, van ser preparades per una comissió presidida pel Sr. Miquel Coll i Alentorn i formada per M. Teresa Ferrer i Mallol, Jaume Riera i Sans, Josep Trench i Josep Perarnau, el qual fou designat secretari general de la commemoració del centenari.

Aquestes jornades —un autèntic congrés científic sobre el tema del Cisma a casa nostra— es van celebrar a Barcelona (19-20 d'abril) i a Peníscola (21 d'abril de 1979).

En el volum de la Primera part hi ha les tres ponències i la lliçó de cloenda, i, a més, onze comunicacions.

a) *Ponències*.

Les ponències van en tres direccions: incidència del cisma en la política expansiva catalano-aragonesa; en la cultura dels nostres països i en la solució del problema successori plantejat per la mort del rei Martí l'Humà. Aquestes ponències van ser encarregades respectivament a Henri Bressc, professor de la Universitat de Paris-Nanterre; a Miquel Batllori, de la Universitat Gregoriana de Roma, i a Josep Perarnau, de la Facultat de Teologia de Catalunya.

H. BRESC, *La maison d'Aragon et le Schisme: Implications de politique internationale*, pp. 37-53.

Interpreta la «indiferència» de Pere el Cerimoniós, ja vell, com una aplicació del seny pacificador i d'un concepte ètic del poder reial. És més, era militant de la neutralitat, per tal que els prínceps poguessin preparar-se per a «le grand arbitrage» i actuar a favor de la unitat de l'Església. És Joan I qui es passa al partit d'Avinyó, mentre que el rei Martí practica la política del «doppio binario». Emparentat familiarment amb P. de Luna, és partidari del papa avinyonès en els estats peninsulars, mentre que actua com a «romanista» a Sicília. Preval la política i s'adapta. Després de 1409, quan Benet XIII es refugia a Catalunya, i sobretot després de Casp, quan és abandonat de tots, serà només el papa dels «aragonesos».

Però, finalment, la Corona d'Aragó també s'aparta de l'obediència al papa Luna, no pas sense protestes per part del poble i dels mateixos bisbes.

J. PERARNAU, *El Cisma d'Occident i el Compromís de Casp*, pp. 55-71.

En la primera part de la ponència, Perarnau presenta els documents que afirmen la vinculació entre Cisma d'Occident i Compromís de Casp. Hi ha una relació molt estreta, i l'influx de Benet XIII en la sentència de Casp fou decisiva, tant per les persones dels compromissaris escollits com per les regles de joc establertes en la reunió.

En la segona part, estudia aquestes regles o sistema de Casp d'una manera molt suggestiva. Hi ha un mimetisme entre el sistema de Casp i la solució que el papa Benet proposava per a acabar el Cisma.

En efecte, en l'època del concili de Pisa, Benet XIII o els teòlegs del seu consell abandonen la idea del Concili General com a instància suprema d'arbitratge, i pensen en la «via compromissi», és a dir, en la designació d'uns representants de cada obediència, reunits en una comissió que decidiria quin era el papa legítim.

En aquells mateixos anys, en el problema successori s'adopta un mètode paral·lel: es renuncia al Parlament General de tots els regnes de la Corona d'Aragó i se substitueix per una junta, amb tres compromissaris per cada regne. És més, les qualitats que es demanen a aquests delegats sofreixen un desplaçament: més que ser coneixedors del dret general i successori, hom els demana qualitats de tipus religiós.

És per això que el successor del rei Martí havia de ser el qui Benet XIII tenia decidit, i, perquè aquesta decisió fos considerada justa, se seguí un procediment que ja havia elaborat el papa Luna per a la solució del Cisma.

M. BATLLORI, *Repercussions culturals i sòcio-religioses del Cisma d'Occident en les terres de la Corona catalano-aragonesa*, pp. 74-82.

El Cisma es va viure com una calamitat de l'Església i el món, i alhora com una font d'inquietuds religioses.

El P. Batllori presenta l'ambient religiós i cultural dels catalans i aragonesos que residien a la cort d'Avinyó. Afirmar que, el nostre, era un país mancat de teòlegs (en no haver-hi Facultat de Teologia a la Universitat de Lleida) i que, finalment, entorn de P. de Luna hi ha un grup força consistent de juristes-teòlegs de les nostres terres. Analitza la represa del profe-

tisme joaquimista i de l'espiritualisme a Europa, durant el Cisma, i també arreu dels Països Catalans. Aquí és iniciat pels franciscans del Rosselló que estan en contacte amb els espirituals d'Occitània. Cita en aquesta línia els frares menors Joan Eiximeno i Francesc Eiximenis. I posa com a casos a part el de fra Francesc Turmeda, que passa a l'Islam durant el Cisma (però no a causa del Cisma) i el de Vicent Ferrer, que representa un emplet interessant de teologia dominicana i d'espiritualisme franciscà, comparable al que apareix un segle més tard en Savonarola. Finalment ofereix una visió de la controvèrsia antilul·lista en relació amb el Cisma.

Juntament amb la Pesta Negra, el Cisma d'Occident és la causa que s'escaigui una onada de pessimisme arreu d'Europa. Per altra banda, també fa augmentar en els regnes de la Corona d'Aragó la intervenció del monarca en els afers eclesiàstics, cosa que obre el camí a la política de Joan II i de Ferran el Catòlic.

b) *Lliçó de cloenda*

M. MILIÀ I BOIX, *El papa Luna, Benet XIII, a Peníscola*, pp. 83-94.

És la lliçó que va clausurar les Jornades. Exposa primer el judici de diversos historiadors sobre la personalitat de P. de Luna: «Sin duda la figura más prominente de este colegio avinonés y bien familiarizado con todas las cuestiones teológicas y canónicas del Cisma», en paraules de H. Jedin. Explica a continuació l'itinerari papal, quan es refugia a les terres de la corona catalano-aragonesa, protegit pel rei Martí I: Perpinyà, Barcelona, Tarragona, Tortosa. Mort Martí l'Humà, el papa Benet pren el camí de Saragossa, sojorna al monestir de Benifassà, a Sant Mateu i, finalment, a Peníscola, on arriba per primera vegada pel juliol de 1411.

Descriu la cort de Benet XIII: quatre cardenals, alguns bisbes i una cúria pontificia cada cop més minvada; així com les obres que fa al castell de Peníscola i els artistes i artesans que treballen per a ell. Finalment explica la mútua fidelitat del papa Benet i dels ciutadans de Peníscola.

c) *Comunicacions*

Entre les comunicacions d'aquesta primera part, cal destacar l'aportació de J. PERARNAU, *Fonts vaticanes sobre el Cisma i Catalunya*, en la qual presenta, estudia i transcriu, per primera vegada, l'extraordinari testimoni d'Ènnec de Vallterra, bisbe successivament de Girona, Sogorb i Tarragona, sobre el conclave de 1378 que va elegir Urbà VI. Importantíssim per a conèixer els inicis del Cisma és un text fins avui inèdit i que posa de relleu les dificultats, rumors, confusió i falta de llibertat dels electors del papa «romà». Una altra comunicació sobre Eimeric també té un gran interès, la de J. de PUIG - J. PERARNAU, *La Informatio brevis et metrica de N. Eimeric sobre el Cisma*, on es destaca l'apassionada activitat que aquest posà al servei de la causa avinyonesa. També convé destacar les aportacions de R. Ordeig i de Teresa M. Vinyoles, etc.

- 4) *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*. Ponències i comunicacions: Segona part, Barcelona 1988.

En aquest volum, l'últim editat i continuació de l'anterior, s'hi contenen les disset comunicacions que restaven.

Entre elles, i a títol d'exemple, m'han interessat especialment les de J. BADA, *L'Església catalana entre Constança i Benet XIII*; A. BORRÀS, *L'actuació de Benet XIII al Compromís de Casp*; F. CORTIELLA, *Benet XIII a Tarragona*; les dues de J. M. MARQUÈS, *La Corona d'Aragó en els registres d'Urbà VI i El sínode de Lleida de 1418*, aquesta darrera en col·laboració amb G. ROURA; i la de J. BAUCCELLS, *Sobre la gènesi, datació i transmissió dels tractats de Benet XIII entorn del tema del Cisma*.

- 5) *VI Centenari del Cisma d'Occident*. «*El Cisma a les Terres Valencianes*», dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LVI, Castelló 1980.

En aquest Butlletí hi ha disset comunicacions a les esmentades Jornades sobre el Cisma d'Occident (Barcelona-Peníscola, abril 1979), i fan referència a institucions, persones o poblacions del País Valencià.

Entre elles em permeto destacar les de M. M. CARCEL ORTÍ – J. TRENCHS ODENA, *Regesta de documentos pontificios de la época del Cisma de Occidente, del Archivo Diocesano de Valencia*; J. HINOJOSA – P. LÓPEZ ELUM – M. RODRIGO, *Relaciones de la ciudad de Valencia con el Pontificado durante el Cisma de Occidente*; J. PERARNAU, *Mestre Martí Talayero*; J. de PUIG, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*; J. DOÑATE, *Presencia del Papa Luna en las tierras de la Plana*, etc.

- 6) J. BAUCCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident» a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins* (Premi Peníscola 1978) (Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica XXXIV), Barcelona 1985.

En un balanç del que s'ha publicat sobre el Cisma d'Occident, no pot mancar-hi aquesta obra cabdal, ja recensionada per J. Perarnau en aquesta mateixa revista (Cf. *RCatT X* [1985] 456-458).

El catàleg és doble: còdexs i pergamins, i conté en bona part els papers i llibres del bisbe Francesc Climent, esmentat més amunt, tresorer del papa Benet i familiar pontifici, que els havia llegats a la Catedral de Barcelona.

El catàleg de còdexs és fruit d'un treball profund d'identificació i datació de divuit còdexs, que corresponen a 124 textos diferents. Són de finals del s. XIV i començaments del s. XV, alguns peces úniques. En general tracten temes eclesiològics, entorn de les vies de solució del Cisma i el poder papal en relació amb el Concili General i amb l'Estat. No es limita al

temps del Cisma, sinó que continua fins a l'època de Basilea i de Ferrara-Florència, amb la problemàtica del conciliarisme, que és encara un ressò del Cisma.

El catàleg de pergamins conté regist de 594 pergamins (de 1378 a 1430). Molts són rebuts signats pel tresorer o documents annexos del mateix tresorer. Documentació preciosa que il·lustra la tresoreria de Benet XIII i que, atès el gran desenvolupament del fiscalisme i de les finances pontifícies en l'etapa d'Avinyó i en la del Cisma, poden ser de gran interès per als investigadors.

* * *

El Cisma d'Occident és un esdeveniment de molta gravetat per a la història de Catalunya, «la trajectòria de la qual canvià de direcció per les conveniències de Benet XIII, determinades pel Cisma». I tota una sèrie de personalitats catalanes, de gran projecció civil i eclesiàstica, com Bernat Metge, Felip de Malla, Francesc Eiximenis i, és clar, sant Vicent Ferrer, van participar-hi apassionadament.

Donar a conèixer la documentació i la bibliografia existents i publicar les ponències i comunicacions d'unes jornades sobre el Cisma a la nostra terra, representa una contribució científica que hem d'agrair com cal i que és mèrit d'estudiosos especialistes, del patrocini de l'Institut d'Estudis Catalans i, en molt bona part, del treball i empena de Josep Perarnau, secretari general de la comissió.

Em sembla, però, que ha tingut un ressò públic i institucional menor del que calia esperar. Si fos veritat, per a la cultura del país, no seria saludable. Malgrat tot, el fruit aplegat és de molta qualitat des del punt de vista científic. Només resta lamentar que, havent començat a publicar-se en 1979, fins a 1986 i 1988 no s'ha vist la publicació de les ponències i comunicacions d'unes jornades celebrades quasi deu anys abans; i també deixar constància que es tracta d'una edició molt modesta pel que fa a la impressió (copisteria), quan altres publicacions de menor nivell troben ajuts per a fer edicions molt sumptuoses. Les institucions seleccionen les seves subvencions amb criteris ben discutibles.

Joan BUSQUETS